

Держава в соціологічній спадщині Станіслава Дністрянського

За допомогою аналізу поглядів С. Дністрянського на формування Української держави виявлено, що основу його концепції склало соціологічне розуміння суспільного розвитку. Останній має вигляд ламаної кривої, де кожне наступне заломлення проявляється як протест, виборювання провідних ідей у суспільстві. З'ясовано, що особливістю уявлень науковця є визначальна позиція народу щодо держави, адже вона створена як правова організація народу. Специфікою поглядів С. Дністрянського є основоположність соціально-моральних підстав у побудові держави.

Ключові слова: держава, народ, суспільний розвиток, соціально-моральні підстави держави.

Постановка наукової проблеми та її значення. Важливим напрямом розвитку соціології в Україні є відновлення перерваної соціологічної традиції, пов'язаної з її спорідненістю з історичним і національним підтекстом [5, 422–424]. Одним із таких проявів є дослідження наукових доробків С. Дністрянського. Спадщина вченого вагома й важлива сьогодні, адже мислитель належить до тієї групи вчених, погляди яких утверджувались у процесі найгостріших моментів формування нашої держави. Сьогодні завдання історичної соціологічної науки – якнайповніше, найглибше збагнути досвід попередніх поколінь, який багато в чому був визначальним, та проаналізувати їхню наукову спадщину. Це дасть нам можливість не повторювати помилок; урахувати ті особливості сьогодення, які були закладені в той час, і розвиватися з вищого щабля, із нового, якіснішого рівня. Потрібно зрозуміти й наново висвітлити їхні мудрі ідеї, дати їм нове дихання на сучасному ґрунті нашої Української держави. Заручившись підтримкою їхнього досвіду, додавши нові напрацювання, ми можемо серйозно підходити до побудови та реформ у сучасній Україні.

Окрім того, С. Дністрянський дає ті глибокі підстави змісту й суті народу, національної ідеї та держави, які не втратили своєї важливості протягом століття й закладають одні з важливих підвалини національно-державного життя.

Аналіз останніх досліджень цієї проблеми. Погляди С. Дністрянського на державу розкриті з позиції юридичної науки в дисертаціях В. Вольного «Державно-правові погляди академіка С. С. Дністрянського» й А. Ковалю «Погляди С. Дністрянського на державу та право».

Засновником національно-демократичного напрямку в українській політичній науці С. Дністрянського показав політолог В. Потульніцький.

Мета дослідження – здійснення комплексного аналізу державотворчих поглядів С. Дністрянського, які знайшли своє втілення в працях науковця, задля виявлення особливостей його позиції та визначення науково-практичної значущості доробку вченого.

Завдання дослідження – розкрити специфіку поглядів С. Дністрянського на особливості побудови Української держави; визначити актуальність і значущість наукових розробок науковця для сучасної України й соціологічної науки.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Для того, щоб зрозуміти логіку національно-державницької концепції С. Дністрянського, спочатку розглянемо його уявлення про історію й суспільний розвиток.

Озброївшись провідними думками Платона та Арістотеля, науковець намагається з'ясувати суть розвитку людського суспільства (спільноти). Так, мислитель об'єднав позицію Арістотеля про превалюючу силу волі природи серед людських подій у ході історії й Платонівську абстрактну теорію ідеї як «самостійного духовного провідника цілого людського життя». Адже лише в їх поєднанні С. Дністрянський бачить цілісне пояснення суспільних процесів, оскільки такий підхід дає можливість науковцям усебічно вивчати соціальну дійсність, із погляду біологічного (Арістотель) і духовного розвитку (Платон) кожної суспільності. Ці дві теорії вказали два провідні напрями того, що діється у всесвіті: з одного боку – *природний* розвиток подій, що змушує нас слідкувати за ними за справжніми зовнішніми проявам та фактами, незважаючи на їх різноманітність і суперечливість, а з другого – розвиток «*провідної ідеї*, що існує незалежно від зовнішньої різноманітності подій, та силою духу пов'язує їх у суспільну духовну гармонію, у стремління до вищої мети» [4, 6]. Наука,

зауважує С. Дністрянський, слідкує за природним розвитком історичних подій, підшукує в ньому логічні зв'язки (загальну теорію розвитку обґрунтував Гегель, указуючи на його логічні зв'язки) та приходять до висвітлення провідних ідей, а за ними – і до мети, якої вони прагнуть [4, 7].

Отже, дотримуючись вищерозкритої логіки розуміння природи суспільства та його складників С. Дністрянським, визначимо дві взаємопереплетені лінії аналізу державотворчої концепції науковця. Перша – природно-історична, а друга – духовно-ідейна. Остання у своїй основі має соціально-моральні імперативи, які й визначають правила порядку в конкретній соціальній спільноті. Ці лінії аналізу, за С. Дністрянським, є двома основними характеристиками як усього суспільства, так і держави як однієї з його складових частин.

На думку ученого, розвиток суспільства та, як природний наслідок, формування держави підпорядковані провідним ідеям і мають вигляд розвиткової лінії. Остання може сходити зі свого шляху. Історія, як вважає С. Дністрянський, є боротьбою різних змагань, які в моменти своїх перехрещень заломлюють розвиткову лінію суспільства [4, 7]. Відповідно, розвиток суспільства в науковця має вигляд ламаної кривої. Виходячи з цього, можна припустити двоїстість суті розвиткового процесу. З одного боку, різноманітні «заломлення» в історії гальмують розвиток, з іншого – є її рушійною силою, ніби сходінками, де силою протестів виборюється панування провідної ідеї й уже тоді, на якийсь проміжок, лінія стає прямою. Такі чергування типів ліній історії повторюються, тому можна висунути припущення про циклічне розуміння історії розвитку суспільства С. Дністрянським.

Він стверджує, що держава (як і народ) утворюється, як результат органічної потреби суспільства. Від самого початку існування соціальні спільноти у своєму розвитку проходять етапи від найпростішої (родина, рід, плем'я) до найбільш складної, вищої форми організації (народ, держава). Ступінь складності соціального зв'язку визначає характер його організації. У державі як найвищому ступені соціального зв'язку відносини досить ускладнені (Дністрянський застосовує тут слово «скомпліковані»), тому їх регулювання має складну систему права, адже вона (держава) покликана впорядкувати всі сфери людського життя.

Аналізуючи весь обсяг питань, що стосуються держави, науковець обґрунтовує її три основні елементи: 1) територія; 2) люди; 3) питома організація суспільного ладу («цивілізація»). Територія є передумовою виникнення держави. Адже саме стабільність території сприяла створенню основ економічного й суспільного життя, забезпеченню охорони та порядку зовні та всередині спільноти. Такі поселення заради збереження земель могли об'єднувати кілька різних, не пов'язаних родовою ознакою, племен. Тому держава, за С. Дністрянським, є не родовим, а територіальним зв'язком і саме цей момент дав сильний поштовх до розвитку народної культури в державі [2, 61]. На цій території об'єднувалися різні роди й племена, кожен зі своїми інтересами та правилами. У такій ситуації управління держави повинно було, по можливості, урахувати та вирівнювати всі сфери життєдіяльності громадян. Для цього воно (управління держави) використовувало систему норм і правил (право держави), проте залишали родовим об'єднанням внутрішню самостійність (звичаєве право), без якої не було б первісних основ суспільного життя, які були та залишаються підґрунтям держави [2, 23]. Отже, основною метою держави стає оборона своєї території й зберігання спільних інтересів усіх спільностей, які перебувають під її верховною владою.

Зауважимо, що питання території поставало як один із важливих аспектів наукового теоретизування багатьох учених тієї доби. Очевидно, це спричинено історичними причинами, коли проблема території українського народу стояла досить гостро. Різні науковці надавали неоднакового значення території в розвитку Української держави. Так, подібних до С. Дністрянського поглядів дотримувався О. Бочковський. У нього територія виступає природною передумовою успішного розвитку народу. Говорячи про залежність історії від географії, науковець усе ж виділяє народ як «майстра своєї історичної долі», який гірше або краще творить свою історію [6, 9].

Значну увагу в дослідженні значення території приділяв і В. Липинський, проте трактував його (значення території) зовсім в іншому руслі. Поняття території є одним із центральних у вченні науковця про нації-держави.

На думку В. Липинського, усвідомлення своєї території й прагнення мати на ній свою державу є визначальним фактором національного руху. С. Дністрянський же належить до групи прихильників протилежного напрямку, у якому націоналізм – це не ідеологія територій (хоча територія

є важливим елементом нації й держави), а ідеологія громади, це почуття належності до спільноти, навіть якщо їхні представники живуть на іншій території. В. Липинський гостро критикує цю позицію, оскільки, на його думку, така екстериторіальна ідеологія є згубою для нації, яка створює нову державність, адже вона є причиною протиставлення й боротьби різних етнічних груп, що населяють цю територію [5, 384–385, 388].

Повернемося до розгляду державних основ у С. Дністрянського, торкаючись і другої (соціально-моральної) лінії аналізу. За твердженням науковця, у державі, як і в простіших зв'язках, усе ґрунтується на спільній цілі, та різниця в тому, що тут цілі нижчих можуть підпорядковуватися державним, вищим. Проте ця субординація слугує не для держави, вона підносить захист провідних ідей розвитку народу, які може забезпечити держава як виконавець організаційних функцій. Авторитет держави, – писав науковець, – знаходить головну опору в авторитеті окремих суспільних зв'язків, які є найвищим критерієм істини, оскільки формуються на основі норм, прийнятих в окремих родинах, родах, племенах, станах, класах, політичних партіях, громадах, товариствах і т. д., тобто на основі морального авторитету, який пов'язує людей набагато міцніше, ніж держава. Останнє твердження показує, наскільки вагоме значення соціально-моральних основ у концепції С. Дністрянського. У цих роздумах український учений поділяє положення Вундтівської концепції психології народів. Ідея спільного народного духу, який виявляється в національній свідомості, близька українському мислителю. С. Дністрянський доповнює та розвиває положення німецького психолога в праці «Самовизначення народів».

Продовжуючи тему витоків держави як вищої форми соціального зв'язку, учений звертає увагу на характер цього зв'язку. На відміну від простих форм соціального зв'язку, які мали родову організацію, – держава носить суспільний характер, соціальною основою чого є громадянство. С. Дністрянський вважав, що територіальний апарат утворився через об'єднання громад для розв'язання вищих територіальних завдань [1, 22–23]. Аналізуючи здійснення порядку в соціальних зв'язках, учений відзначає, що організація зв'язків не може при виборі норм поводитися самовільно (це порушило б принцип, за яким влада, обрана народом, має відображати переконання народу (про нього – трохи далі)). Є межі, які мусять бути збережені. Норми та санкції повинні бути ґрунтовані на соціальній етиці відповідного суспільного зв'язку й не переходити меж підлеглої автономії. Розкриваючи проблему регуляції суспільних відносин у державі, С. Дністрянський визначає право як мінімум соціально-етичних норм, які відібрані з усього загалу правил і мають обов'язковий характер [2, 63].

Зауважимо однак, що держава є виявом формальної влади, яку суспільство надало їй для збереження загального суспільного ладу, так що цей вплив не є зовсім самостійним, внутрішнім, але похідним, зверхнім. І хоча держава може застосувати фізичний примус, вирішувати відповідно до своєї системи права, однак вона повинна залишати свободу народу й соціальним групам у висловленні власних переконань, проте не зобов'язана їх усіх приймати. У вищенаведених твердженнях ученого прослідковується відображення основних тез теорії суспільного договору. За останньою держава виникла внаслідок договору між людьми. Центральна ідея тут – ідея народного суверенітету, за якою народ є джерелом і носієм влади в суспільстві [7, 677]. Саме ця ідея лягла в основу принципу самовизначення народів. На думку С. Дністрянського, ідея самовизначення народів відобразила давнішу ідею народної суверенності в її повному змісті та в повній правді. Визначальні тут слова вченого: «Ніхто не сміє над другим панувати, та всі мусять рівно підпорядковуватись під загальне добро народу, так як сам народ це добро розуміє і як він сам його переводить» [4, 24]. В останньому твердженні чітко простежується соціально-моральне підґрунтя ідей мислителя, стає зрозумілим його власне трактування добра й порядку в суспільній спільноті.

Оскільки в розумінні права на самовизначення народів С. Дністрянського чітко простежується визначальність ідей соціально-психологічних основ побудови держави, розглянемо його детальніше.

Офіційне визнання принципу самовизначення народів пов'язують з ім'ям американського президента Вудро Вільсона. У 1918 р. він запропонував вирішувати всі міждержавні територіальні спори, виходячи з максимального задоволення чітко окреслених національних прагнень щодо територій і врахування границь розселення народів. Проте, зауважує С. Дністрянський, «він не видумав ці ідеї, він тільки їх зрозумів та наново висвітлив; він звернув увагу на те, що діялося в

державих проти провідної ідеї розвитку, та як президент однієї з наймогутніших держав надав їй авторитетної форми» [4, 8].

Переконливість доказів щодо принципу самовизначення народів науковець підтверджує за допомогою історії. Про ідеї самовизначення С. Дністрянський пише так: «Це не думки філософа, які міг би замінити другий філософ іншими думками, це змагання, скроплене кров'ю поколінь, нестримна логіка історичних випадків» [4, 14].

У поняття самовизначення народів науковець укладає двоякий зміст – зовнішній і внутрішній. Перший проявляється у виявленні бажання самостійно обирати й творити свою долю. Принцип самовизначення народів передбачає право на національну територію, право обирати собі державну зверхність, до якої вони мають належати, та право на внутрішню самоорганізацію й вільний культурний, економічний та політичний розвиток. Лише за умови дотримання цих умов можливий усесвітній мир [4, 14]. Кожна національна територія має свої межі. І оскільки народ – це, передусім, соціальна спільнота (зв'язок осіб), а держава – це, насамперед, територія, то в народі територія має етнографічне значення, а в державі – політичне. Відповідно, кордони національної території мають визначатися за етнографічним принципом, у тих межах, де природно народжувались і жили люди.

Внутрішній зміст самовизначення народів учений бачить як повну самостійність або повну політичну автономію [3, 198]. Заглиблюючись в аналіз Шевченкових слів «В своїй хаті – своя правда...», С. Дністрянський звертається до семантичних коренів слова «правда», яке в староукраїнській мові означало «право». Право (у технічному розумінні) показує, яким чином реалізується ідея справедливості в суспільному житті. А те, якою має бути справедливість, визначає сам народ, він має бути творцем права в усіх суспільних зв'язках, із яких він проявляється. Тому провідний шлях нової держави, на думку науковця, – це *право як народна правда*. Оскільки суспільні відносини мають досить складну структуру, то вони потребують організації регулювання поведінки членів спільноти. Тому стосунки людей і спільнот оформлені в законодавчу систему. На думку вченого, закони мають урахувати внутрішню основу в народі, проте вони не можуть відображати регулювання всіх суспільних відносин, якими будуть керуватися громадяни в державі. С. Дністрянський наголошує, що поза сферою законів має залишитися сфера внутрішньої творчості звичаєвого права з її безпосередньо зобов'язуючою силою. Право має бути «живе», зауважує науковець, відображати актуальні потреби громадян і спільнот, із яких складається народ [4, 20].

Духовно-моральна основа суспільних зв'язків, яка виступає мірою правильності напряму розвитку, є невід'ємною складовою частиною розуміння суспільних основ ученим. Людина в С. Дністрянського апріорі, неначе підсвідомо, тягнеться до моральної гармонії в суспільстві, виборює саме такі провідні ідеї. Відповідно, учений бачить український народ, насамперед, як високодуховну, високоморальну націю. Ми вже розглядали цей аспект у праві (про природність права, про моральність суддів) у статті «Соціологічний підхід до розуміння права в спадщині С. Дністрянського» [8, 21–26].

Принципи духовності та моральності мало де прямо прописані в його творах, проте проглядаються між рядками у всій його спадщині. Ось, наприклад, науковець відзначає два головних змагання нового часу: до самовизначення народів і до виключення анексій (завоювань). Обидва відображають найгостріші питання розвальної лінії держав того часу. І в обох передбачається толерантність у відносинах між представниками різних держав і народів, повага до переконань та позицій інших. Саме ці підвалини С. Дністрянський закладає в основу побудови нової держави, тому моральні компоненти в його національно-державних поглядах займають вагоме місце.

Детально аналізуючи концепцію побудови нової держави С. Дністрянського, ми знову натрапляємо на визначальну роль суспільно-моральних основ у соціальному розвитку. Під гаслом «держава для народу», а не навпаки мислитель подає свої переконання щодо того, якою повинна бути нова держава. Підтримуючи відомий вислів українського поета Т. Г. Шевченка «В своїй хаті своя правда й сила й воля» та розвиваючи своїм дослідженням еволюційсї тенденції в історії, С. Дністрянський зауважує: «Народ мусить мати свою хату, свою державу. Чим є хата для чоловіка, для родини, тим повинна бути держава для народу». Аналізуючи цю тезу, можна припустити, що хата для людини – це, передусім, власна захищена територія, де проходить як комфортне побутове життя, так і духовний розвиток за своїми правилами (зрозуміло, що перелік атрибутів не вичерпний, проте для проведення схематичної аналогії він містить основні компоненти). Відповідно, у державі

для людей передбачаються захист, як зовнішній (від ворогів), так і внутрішній, облаштований побут і розвиток культури народу.

З'ясовуючи питання внутрішньої організації держави, науковець звертає увагу на силу й волю народу. Сила держави, на його думку, – у силі народу. Остання виникає лише тоді, коли в основі держави стоїть правда. Сила народу є внутрішньою силою держави, у той час, як зовнішня сила держави – наслідок наявності внутрішньої. Відповідно, не маючи народу як основи, сили, держава не може бути сама по собі могутньою.

Говорячи про співвідношення народу та держави того часу, С. Дністрянський зауважує, що народ і держава ще не є рівноцінно співвідносними поняттями, вони стоять дещо ворожо проти себе. «Хоч народи старі як світ, національна ідея є витвором новіших часів; вона й поставила народ у безпосереднє відношення до держави. Народ став свідомим суспільним зв'язком в ході історії останніх століть, як протест проти територіальної самовлади держави» [4, 9].

Сьогодні в Україні знову назріває протистояння держави (влади) та народу. Очевидно воно починається, оскільки порушується згаданий вище принцип, коли влада перестає відображати потреби народу. Формально створені всі інституції, проте головний їх зміст (забезпечення базових потреб і відображення провідних настроїв народу) починає порушуватися. Свідчення цього – різні протести й мітинги, які дедалі більше набирають потужнішого характеру (Помаранчева революція, протести робітників різних галузей, студентів та ін.). Про це свідчать і результати соціологічних опитувань, у яких відображена недовіра до влади [9, 24–40]. Імовірно, потрібні смислові зміни, а саме звернення до соціально-моральних підвалин організації людського життя, на яких і наголошував С. Дністрянський. «Не держава є само метою, тільки народ; держава має служити цілям народу, вона має бути видимим знаком народної спільноти, – правною організацією народу» [4, 14–15]. Тут науковець визначає природний суспільний порядок народу й держави. За його правильного дотримання таких протистоянь між державою та народом не відбуватиметься. Адже народ створює свою державу як оформлення організації забезпечення порядку в спільноті, а не держава створює під себе народ. Держава в С. Дністрянського, хоч і виникла як результат природної потреби суспільства, є все ж механічним утворенням, своєрідним засобом для розвитку народу.

Тому, підсумовуючи провідні думки мислителя стосовно формування держави, відзначимо, що, на думку вченого, еволюційний розвиток відбувається в тому напрямі, що нація, маючи своїх людей і свою територію, прагне до того, щоб на своїй природній культурі відкрити шлях до «цивілізації», тобто щоб на власній національній території витворити питому державну організацію. Тоді народ та держава у своєму взаємозв'язку будуть відображати єдину органічну систему, яка функціонує на злагодженій взаємодії.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проаналізувавши погляди С. Дністрянського на процес формування Української держави, відзначимо такі моменти. У вченого суспільний розвиток має вигляд ламаної кривої, де кожне наступне заломлення проявляється як протест, виборювання провідних ідей у суспільстві. Ці заломлення, хоч і гальмують розвитковий процес, у результаті стають чинниками його поступу. Як один із таких моментів в історії науковець описує і виникнення нації як протест проти самовлади держави. За С. Дністрянським, держава – спільнота, соціальною основою якої є громадянство.

Особливістю поглядів вченого на формування держави є надання пріоритету народу у відносинах «народ – держава». Адже держава є правовою організацією народу й має відображати та втілювати інтереси й потреби народу, опираючись на його соціально-моральне підґрунтя. Останнє визначає специфічність соціологічного бачення державотворчої концепції С. Дністрянського. Вона полягає в соціально-психологічних підставах буття спільноти, які ґрунтуються, передусім, на високій моральній культурі людини, яка визначає розуміння добра й порядку в суспільності.

Сьогодні серед науковців та практиків стоїть завдання успішної розбудови Української держави. Пошук подальших перспектив вимагає розробляти нові підходи до аналізу соціальної реальності, при цьому не гублячи соціально-історичного, національного, культурного й морального ядра українського народу.

Джерела та література

1. Академік Станіслав Дністрянський 1870–1935 // Науково-довідкові видання з історії України. Пам'ятки політико-правової культури України. – Вип. 21. – 93 с.

2. Дністрянський С. Загальна наука права і політики / С. Дністрянський. – Прага : Наклад Укр. ун-ту в Празі, 1923. – Т. 1. 1923. – 393 с.
3. Дністрянський С. Самовизначення народів / С. Дністрянський // Воля. – Відень, 1919. – Т. 5 – Ч. 5 – С. 198–203.
4. Дністрянський С. Нова держава / С. Дністрянський // Український скиталець. – Відень ; Прага ; Львів, 1923. – 29 с.
5. Соціологічна думка України : навч. посіб. / М. В. Захарченко, В. Ф. Бурлачук, М. О. Молчанов [та ін.]. – К. : Заповіт, 1996. – 424 с.
6. Кондратик Л. Й. Історія соціології України в іменах / Л. Й. Кондратик. – Луцьк : [б. в.], 1996. – 108 с.
7. Суспільного договору теорія : філос. слов. / за ред. В. І. Шинкарука. – 2 вид, переробл. і доповн. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.
8. Олещук К. М. Соціологічний підхід до розуміння права в спадщині С. Дністрянського / К. М. Олещук // Соціологічні студії : наук.-практ. журн. / уклад. Л. Й. Кондратик, С. А. Сальнікова. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. – № 1(2). – С. 21–26.
9. Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг / за ред. д-ра екон. наук В. Ворони, д-ра соц. наук М. Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2010. – 636 с.

Олещук Катерина. Государство в социологическом наследии Станислава Днистрянского. Анализ взглядов С. Днистрянского на формирование Украинского государства установил, что в основе его концепции лежит социологическое понимание общественного развития. Последнее имеет вид ломаной кривой, где каждое следующее преломление проявляется как протест, отстаивание ведущих идей в обществе. Определено, что особенностью представлений учёного есть определяющая позиция народа относительно государства, которое создано как правовая организация народа и выступает таким сообществом, социальной основой которого является гражданство. Таким образом, по мнению исследователя, эволюция движется в направлении, где нация стремится построить так именуемую «цивилизацию», то есть государственную организацию на собственной национальной территории со своей культурой. При таких условиях народ и государство могут создать единую взаимосвязанную органическую систему, которая будет основываться на согласованном взаимодействии. Спецификой взглядов С. Днистрянского является также основоположность социально-моральных оснований в построении государства.

Ключевые слова: государство, народ, общественное развитие, социально-моральные основания государства.

Oleshchuk Kateryna. The State is in the Sociological Inheritance of Stanislav Dnistriansky. Today, the development of new ways of development of the Ukrainian state should take into account the socio-historical, national, cultural and moral core of the Ukrainian people. In the study of sociological heritage Ukrainian scientists display these problems found in Stanislaus Dnistriansky. Analyzing scientific views on the development of the state, it was determined that the specifics of his vision state-sociological concept is focusing on psychosocial grounds of being a community, which are based primarily on high moral culture a person who determines the understanding of good and order in the community. And also have found that feature representations of the scientist is determining the position of the people to the state. Because the state established as a legal organization of the people. People assist the change of society. People and state exist in co-operation and dependence, what are base on mutual consent and benefit. People and state complement each other harmoniously.

Key words: state, nation, social development, social and moral foundation of the state.